

Тимощук О.В.
Аспірант кафедри
психолого-педагогічних дисциплін

Психологічні особливості самоствердження сучасних підлітків

У статті розглянуто психологічні особливості самоствердження. Автор вказує на те, що створення спеціальних умов позитивного самоствердження є одним із актуальних завдань сучасної психології. Особлива увага приділяється власному експериментальному дослідженню стратегій самоствердження сучасних підлітків.

Ключові слова: самоствердження, підлітковий вік, особистість, потреба, самооцінка, рівень домагань.

В статье рассмотрены психологические особенности самоутверждения. Автор указывает на то, что создание специальных условий позитивного самоутверждения является одной из актуальных задач современной психологии. Особое внимание уделяется собственному экспериментальному исследованию стратегий самоутверждения современных подростков.

Ключевые слова: самоутверждение, подростковый возраст, личность, потребность, самооценка, уровень притязаний.

The article considers the psychological features of self-affirmation. The author denotes that the creation of special conditions of positive self-affirmation is one of the most important tasks of modern psychology. Particular attention is given to his own experimental research of strategies of self-affirmation among modern teenagers.

Keywords: self-affirmation, adolescence, personality, necessity, self-esteem, the level of claims.

Обґрунтування проблеми. Питання самоствердження є досить актуальною в наш час. Це поняття є широким і залежить від багатьох чинників, що впливають на формування особистості. Як відомо, потреба самоствердження виникає у багатьох людей, однак в повній мірі реалізується в позитивному значенні не у всіх. Саме тому, нерідко спостерігається деформація при виборі стратегій і способів самоствердження. На сучасному етапі це обумовлено тим, що в умовах нинішнього суспільства, яке знаходиться в стані “соціального неблагополуччя”, не існує універсальної моделі реакцій на дію кризових явищ. Це викликає “масову дезорганізацію в способах самоствердження на індивідуальному і груповому рівнях”. Відсутність орієнтирів робить самоствердження стихійним і непродуманим. Створення спеціальних умов позитивного самоствердження стає одним з актуальних завдань сучасної психології і реальної практики навчання та виховання молоді на різних вікових етапах, особливо на підлітковому. Потреба у самоствердженні в підлітковому віці настільки сильна, що задля визнання ровесниками підліток готовий поступитися своїми поглядами та переконаннями, робити певні вчинки всупереч своїм моральним настановам,

а це все, в свою чергу, призводить до значного порушення норм і правил поведінки.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Досить повно і глибоко потреба людини в самоствердженні висвітлена у працях Ю.Гана, І.Беха, М.Цибри. Вони у своїх дослідженнях вказують на те, що людина, перебуваючи в обставинах, які динамічно змінюються, побоюється втратити свій статус у суспільстві, загубити досягнутий рівень поваги й самоповаги, що постійно стимулює її самостверджуватися, відстоювати своє “Я” в соціумі. Варто відзначити, що зокрема М.Цибра розглядає самоствердження як “персоніфіковану” потребу, яка забезпечує активність особистості в системі соціальних зв’язків. З погляду Ю.Гана, самоствердження являє собою потребу людини ствердити себе у світі, прагнення до життєвого успіху, до утвердження гідності в самоцінності своєї особистості. І.Бех під самоствердженням розуміє престижно-статусну потребу, яка виражається в реалізації первісних потенцій конкретної особистості, утвердження свого “Я” завдяки досягненню певного статусу в соціальній сфері [1]. Подібне трактування висуває Н.Іщенко, вказуючи, що самоствердження – це потреба людини постійно турбуватися про зміцнення свого соціального статусу. Зокрема, А.Сущенко метою самоствердження вважає свідому об’єктивацію сутнісних сил особистості, спрямовану на отримання високої оцінки від себе та від інших людей.

Звернувшись до робіт психологів (С.Братченко, І.Кон, М.Міронов, Е.Нікітін, Н.Харламенкова), ми змогли виділити механізми самоствердження, якими є: саморозкриття, самосприйняття, самовираження, саморегуляція, самопрогнозування. Зіставивши різні точки зору (Р.Альберті, В.Маралів, Е.Нікітін, Н.Харламенкова, М.Емонс) на способи самоствердження, ми в своїй роботі виділили три стратегії самоствердження: конструктивну (піднесення над своїм Я; позиція “бути краще себе вчорашнього”), домінування (піднесення над іншими Я; “бути кращим за всіх”) і стратегію самопригнічення (приниження свого Я, або позиція “бути як всі”).

Таким чином, **мета** статті – теоретично та практично визначити психологічні особливості самоствердження сучасних підлітків.

Виклад основного матеріалу. Самоствердження є однією з форм саморозвитку. Суб’єктом самоствердження, ініціатором діяльності по самоствердженню виступає сама людина. Ствердження відбувається в середині її Я, тобто на початку вона сама стверджує “себе в собі”, а потім стверджує себе в оточенні. Міра інтенсивності діяльності по самоствердженню або рівень самоствердження визначаються рівнем соціальної активності. Враховуючи все вищесказане ми вважаємо, що наступне визначення найточніше виражає суть поняття “самоствердження”, а саме – це специфічна діяльність виявлення певних якостей, особливостей і характеристик особистості та їх підтвердження в самому собі та оточуючому соціумі.

Форми самоствердження у підлітковому віці можуть бути різноманітними. Найпростіша з них полягає у зовнішньому наслідуванні

дорослих, їхніх шкідливих звичок, особливостей поведінки. Потребою в самоствердженні можна пояснити і трансформації естетичної сторони образу Я. В залежності від історичного часу, покоління підлітків стверджуються по-різному. Так, характерним є самоствердження за рахунок зовнішності: підлітки то відпускають довге волосся, то стрижуть його фасонно, то бриються наголо. Сьогодні з'явилася нова тенденція: розмальовувати обличчя різними смужками, зображеннями, захисними символами; наносити на тіло татуювання і символічні тексти [3].

Мотив самоствердження часто визначає психологічну залежність підлітка від однолітків. Разом з тим він ефективно може поєднувати егоцентричну позицію: “Я не такий, як усі”, “Я не типовий представник...”, “Не плутайте мене з іншими” з позицією конформіста: “Я буду діяти, як усі”, “Ми всі так думаємо...” [2].

Полярні позиції визначають суперечливість самоствердження підлітків, що може демонструвати різні вияви або аспекти в поведінці: від глибинної ідентифікації з іншими до різкого відчуження від них; від альтруїзму до жорстокості; від страху смерті до нестямного ризику; від захопленості життям до суїциду [5]. Всі ці позиції можуть переломлюватися в самосвідомості підлітка і виступати як умови реалізації його домагань на визнання, як самоствердження.

Взагалі, сутність самоствердження підлітка пов'язана з відчуттям своєї “самості” і “відокремленості” від інших; з прагненням до рольового самовизначення; “показати” себе, стати предметом уваги інших; відстояти особистісну гідність; досягнути переваг; мати владу над собою та іншими; набути впевненості у собі. На процес самоствердження підлітка дуже сильно впливає його самооцінка [4].

Гострі емоційні реакції спостерігаються тоді, коли в самооцінці підлітка зіштовхуються дуже високі домагання і сильна невпевненість у собі. Цей феномен має назву “афект неадекватності”. Підлітки з таким афектом хочуть бути у всьому першими, навіть тоді, коли ця першість не має для них ніякого сенсу [7]. “Афект неадекватності” не тільки перешкоджає правильному ставленню молодої людини до себе, але й викривляє її зв'язки з довкіллям, виробляє установки на очікування від інших вчинків, недобррозичливості. Будь-яку ситуацію вони схильні сприймати як погрозу. Особливо складними для них бувають ситуації перевірок компетентності – тести, екзамени, будь-який контроль знань.

Часто на передній план в самооцінці підлітка виступає фіксація на реальних чи уявних інтелектуальних і вольових недоліках. “Некрасивий”, “нерозумний” та інші оцінки можуть звучати з його вуст. Порівняння підлітком себе з однолітками може також обернутися проти нього. Все це і дає поштовх для розвитку особистісної рефлексії, яка спрямовує як на переживання з приводу власної недосконалості, так і на мотивацію до самовдосконалення, самопізнання та самоствердження [6].

В рамках даної теми нами був проведений експеримент. Він проводився в три етапи на базі Острозької гімназії. Вибірка налічувала 48 осіб віком від 12 до 14 років (учні 6 - 9 класів).

Експериментальна робота полягала у виявленні відмінностей в стратегіях самоствердження сучасних підлітків; у виділенні психологічних умов, при яких відбувається актуалізація конструктивної стратегії; у реалізації виявлених психологічних умов позитивного самоствердження сучасних підлітків і перевірі ефективності навчально-тренінгової програми для розвитку позитивного самоствердження.

У дослідженнях проблеми самоствердження вказується на те, що спосіб самоствердження, яким переважно керується особистість в повсякденному житті, використовується людиною і в інших сферах – професійній, навчальній, у сфері міжособистісних стосунків. Стратегії самоствердження підлітків вивчалися нами за допомогою методики Е.Нікітіна і Н.Харламенкової “Стратегії самоствердження особи”.

Аналіз стратегій самоствердження підлітків дозволив нам зробити висновки про те, що більшість (61%) підлітків вибирають стратегію самопригнічення. Ці показники, що констатують актуалізацію негативних стратегій в підлітковому віці, вивели нас на дослідження характеристик психологічних чинників самоствердження підлітків, схильних до різних стратегій, і на виявлення загальних тенденцій впливу психологічних чинників на вибір стратегій.

Охарактеризувавши та проаналізувавши стратегію самопригнічення, можна виділити певні риси, що її описують. Так, підлітки із стратегією самопригнічення відрізняються низькою упевненістю в собі, низькою самооцінкою, низьким самосприйняттям, низьким саморозумінням, низьким рівнем домагань. Це можна пояснити тим, що такі особи вважають за краще бути залежними від когось, вони не приймають і не розуміють себе, пригнічують себе із-за своєї невпевненості в собі, в своїх силах.

Для підлітків, в яких переважає вибір конструктивної стратегії самоствердження, характерними рисами є самоповага, самовпевненість. Можна бачити, що такі особи більш схильні до позитивної оцінки, до віри в свої сили, до впевненості у власному інтересі для інших, що пояснюється тим, що такі люди більш відкриті, вірять в себе, приймають себе такими, якими вони є.

Для підлітків, які вибирають домінуючу стратегію характерним є незадоволеність собою, демонстративна впевненість, що може поєднуватися з агресивною тенденцією в поведінці. Для них характерна нестійкість “Я - концепції”, що може призвести до агресивної лінії поведінки.

Ми вирішили з'ясувати чи впливає рівень домагань та рівень самооцінки на вибір стратегій самоствердження. Рівень домагань є важливим структуроутворюючим компонентом особистості і психологічним фактором самоствердження. Це достатньо стабільна індивідуальна якість людини, що характеризує: по-перше, рівень складності поставлених завдань, по-друге, вибір суб'єктом мети чергової дії залежно від переживань успіху або неуспіху попередніх дій, по-третє, бажаний рівень самооцінки особистості. Аналіз даних показав, що у більшості підлітків рівень домагань сформований на середньому та низькому рівні.

Провівши дослідження на визначення самооцінки в підлітків, ми визначили, що в них самооцінка є низькою. Це свідчить про те, що підліток не повністю погоджується з своїми досягненнями, успіхом, характером та з особистими якостями.

Подальшою метою нашого дослідження було виявлення кореляції між рівнем домагань, рівнем самооцінки та вибором стратегії самоствердження. Для цього ми використали коефіцієнт кореляції Спірмена. Обрахунки проводились за допомогою комп'ютерної програми SPSS Statistics для статистичної обробки даних.

Так, за допомогою аналізу і методів математичної статистики ми виявили, що дані чинники самоствердження у суб'єктів з різними стратегіями – самопригнічення, домінування і конструктивної стратегії мають значущі відмінності.

З'ясування цих відмінностей та психологічна характеристика стратегій самоствердження дозволило нам зробити висновок про те, що психологічні умови самоствердження впливають на вибір стратегій самоствердження дітей підліткового віку.

Так, для підлітків, орієнтованих на стратегію домінування, характерним є завищений рівень самооцінки. Розвиток таких особистостей відбувається активно, рівень суб'єктивного контролю переважно високий. Підлітки комунікабельні, їх відрізняє високий рівень прагнення до завоювання особливого статусу у сфері міжособистісних відносин. Такі особи впевнені в своїх силах, переконані, що можуть схвалювати рішення і реалізовувати їх. Таким чином, завищені уявлення про себе, що свідчать про крайній суб'єктивізм, прагнення до лідерства і заперечення загальнолюдських цінностей та моралі часто приводять підлітків до пошуку шляхів самоствердження, які негативно вплинуть на формування його особистості.

Підлітки, які схильні до стратегії самопригнічення, самостверджуються, перш за все, через комунікативну функцію, і лише потім через навчання та творчість. У більшості з них самооцінка неадекватна (завищена і занижена), рівень домагань – низький, рівень суб'єктивного контролю – переважно середній. У них не актуалізована потреба до саморозвитку, вони в достатній мірі товариські, але вважають за краще “йти від боротьби” в ситуаціях, що вимагають прояву вольових якостей і твердості характеру.

Підлітки, що вибрали конструктивну стратегію самоствердження, мають високий рівень навчальної спрямованості, творче самовираження виявляється спонтанно, але в цілому активно. Більше половини досліджуваних мають середній або завищений рівень самооцінки та рівень домагань. Такі підлітки комунікабельні, у вирішенні питань, що вимагають принципового підходу, проявляють твердість і вважають за краще “не йти від боротьби”. Вони незалежні від думки групи, але визнають загальногрупові засади і цінності, у них є осмислені життєві цілі, вони цілком усвідомлюють себе відповідальними за своє життя та за свою поведінку. Таким чином, адекватні уявлення про себе, прийняття загальнолюдських цінностей та

моралі часто приводять підлітків до вибору саме такої стратегії самоствердження, що позитивно впливає на формування особистості сучасного підлітка.

Подальшим етапом нашої роботи стала розробка навчально-тренінгової програми, що відтворює весь комплекс психологічних умов позитивного самоствердження підлітків. Теоретичний блок програми був представлений спеціальним курсом занять “Психологія самоствердження”, практичний – тренінгом “Секрети впевненого самоствердження”.

Завданнями теоретичного блоку програми стали: розкриття уявлень про суть людського самоствердження, уявлень про стратегії самоствердження та ін.

Практичні заняття були направлені: на актуалізацію потреби в саморозвитку; на вироблення позиції самоствердження і настрою на конструктивне самоствердження; на навчання прийомам саморегулювання; на визначення образу Я, своїх сильних і слабких сторін; на усвідомлення відповідальності за свою поведінку.

Навчально-тренінгову програму ми проводили в експериментальній групі. Включення учнів в експериментальну і контрольну групи здійснювалося на основі констатувального експерименту, який засвідчив практично однакові показники у всіх групах. До кожної групи увійшло по 12 підлітків, серед яких були представники 3 стратегій самоствердження: два підлітки з конструктивною стратегією, шість – із стратегією самопригнічення та чотири – із домінуючою стратегією. До початку навчально-тренінгових занять і після ми проаналізували як в експериментальній групі, так і в контрольній групі кількість підлітків, які орієнтовані на ту чи іншу стратегію самоствердження. Результати даного аналізу відображені в таблиці:

Стратегії самоствердження	Контрольна група (до експерименту)	Контрольна група (після експерименту)	Експериментальна група (до експерименту)	Експериментальна група (після експерименту)
Конструктивна	17 %	17 %	17 %	68 %
Самоподавлення	50 %	50 %	55 %	16 %
Домінування	33 %	33 %	33 %	16 %

Дані, отримані на констатувальному та контрольному етапах дослідження в контрольній групі не показали якісних змін в стратегіях самоствердження підлітків і в показниках досліджуваних психологічних факторів.

Дані, отримані до і після проведення навчально-тренінгової програми в експериментальній групі свідчать про зміну в стратегіях самоствердження підлітків.

Результати контрольного зрізу дозволили зробити висновки про те, що більшість учасників навчально-тренінгової програми в своїх способах самоствердження почали керуватися конструктивною стратегією – 68 %. Група підлітків, орієнтованих на конструктивну стратегію, кількісно виросла за рахунок підлітків з групи із стратегією самопригнічення (з 50 % на 16 %) і частково за рахунок підлітків із стратегією домінування (з 33 % на 16 %).

Підлітки з підгрупи, що обирали домінуючу стратегію були активніші в ході навчально-тренінгових занять. Підсумком їх продуктивної діяльності стали адекватний рівень самооцінки та адекватний рівень домагань, які вплинули на вибір конструктивної стратегії самоствердження.

Для оцінки ефективності результатів навчально-тренінгової програми ми використали дані повторної діагностики експериментальної і контрольної груп. Необхідно зазначити, що по всіх виділених психологічних чинниках (рівень домагань, рівень самооцінки та стратегії самоствердження) при повторній діагностиці виявлені статистично значимі відмінності. Все це дозволяє зробити висновок про те, що в ході зміни даних чинників змінилася і орієнтація більшості учасників навчально-тренінгової програми з негативних стратегій самоствердження на позитивну конструктивну стратегію, що підтверджує про доцільність проведеної роботи.

Висновки. Позитивне самоствердження сучасних підлітків можливе завдяки комплексу психологічних умов, спрямованих на збільшення знань про суть феномену самоствердження; знань про способи самоствердження; на навчання специфічним прийомам творчого самовираження; на виховання відповідальності за вибір поведінки і відповідальності за вибір власної стратегії самоствердження. Засобом створення психологічних умов позитивного самоствердження молодих людей сприятиме навчально-тренінгова програма, реалізація якої спричиняє за собою зміну установок з негативних стратегій самоствердження на конструктивну стратегію.

Перспективи подальшої науково-дослідної роботи вбачаємо у поглибленому вивченні психологічних особливостей стратегій самоствердження дітей-сиріт, які виховуються в закладах інтернатного типу та порівняльному аналізі із психологічними особливостями самоствердження підлітків, що виховуються в загальноосвітніх закладах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Безкоровайна О. В. Самоствердження особистості: постановка проблеми у контексті освітніх виховних технологій / О. В. Безкоровайна // Директор школи, ліцею, гімназії. - 2008. - № 3. - С. 42-48.
2. Маріна О. Групи однолітків та їх вплив на формування особистості // Освітнянські обрії: реалії та перспективи // Збірник наукових праць / - К.: ІШТО, 2007. - № 1(1). - С. 116-119.
3. Никитин Е.П., Харламенкова Н.Е. Феномен человеческого самоутверждения. - СПб.: Алетейя, 2000. - 265 с. С. 224
4. Потапчук Л.В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості в різних умовах соціалізації // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред С.Д.Максименка - Т. 2. - Ч. 6. - К., 2000. - С. 37-41.
5. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. - СПб.: Издательство "Питер", 2000. - С. 221-223.
6. Формирование у подростков способности вероятностного оценивания сверстников / Рождественская Н.А., Березина А.В. // Мир психологии. - 2001. - № 3. - С. 112-115.
7. Харламенкова Н. Е. Самоутверждение подростка. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Институт психологии РАН, 2007. - 384 с.